

Az összehasonlító regénybefogadási vizsgálatról

Lőrincz Judit

Paradigma-váltás?

Európa-szerte a hatvanas éveket az jellemezte, hogy a tudományos ismeretterjesztő művek példányszámai felszöktek, és ez a tudás beépült az eleven kultúrába. Az elmúlt évtizedre inkább az jellemző, hogy az új tudástípus a részletekbe merül, elaprózódik. A kiadóknál a sorozatok gyakran elmoszák a jó és gyenge művek értékkülönbségeit. Az inflálódás tünetei mutatkoznak.

Szűkebb kutatási területünkre koncentrálván viszont azt tapasztaljuk, hogy az egymástól elszigetelt diszciplínák, mint például az irodalomtudomány, a kommunikációelmélet, az esztétika, olvasás- és művészetszociológia közelednek egymáshoz.

Valamennyien emlékezhetünk azokra az álláspontokra, melyek a műelemzéshez változatlanul vették át a természettudományok módszerét, az objektivitást hangsúlyozták, érveltek a diakronikus és szinkronikus elemzés összeférhetetlensége mellett. Az irodalomértelmezés sokáig szembenállt a társadalomtudományokkal. Az orosz formalisták, a prágai strukturalista kör, de a francia strukturalisták is a nyelvtudomány, a jelelmélet felé fordultak, majd a szemantikai empirizmus vált jellemzővé. E gondolatvilágból a szociológiai nézőpont kiszorult, az irodalom és társadalom, az irodalom és közönség problémájának felvetése idegennek, leegyszerűsítésnek minősült.

Mintha méltatlanul kiejtettük volna emlékezetünk-ből *Karl Mannheim* tudásszociológiájának és *Max Weber* értékmentesség gondolatának lényegét, mely nem más mint saját felvetéseink ismerete, számbavétele. *Gadamer*¹ hermeneutikai elemzése felfrissíti memóriánkat.

A hermeneutikai reflexió – melynek során a történelem értelmezője saját valóságos helyzetének korlátaira ráébred – a kommunikációelméletből ismert dialógus viszony problémája, *Max Weber* megértő szociológiája interferálódhatott, s új megvilágításba helyezte a megértésfolyamatokat, felerősítette a megértő szerepét. A megértőnek is van álláspontja, s ezt képviselheti is a megértéssel szemben. *Gadamer Bultmann*t idézi, állítása szerint "minden megértésnek előfeltétele az interpretáló életviszonya a szöveghez, előzetes viszonya a dologhoz, melyet a szöveg közvetít"².

Nem túlságosan merész megkockáztatni azt a kijelentést, hogy paradigma-váltás tanúi lehetünk, bár a viták nem csitulnak.

Az olvasás: dialógus-viszony

Jauss gondolatmenete³, melyben kétséget támaszt az irodalmi művel, mint önmagában létező tárggyal szemben, a viták e találkozási pontjától már nem esik messze. Megállapítja, hogy az irodalmi mű nem emlékmű, amely monológ formájában hirdeti saját időtlenségét, inkább partitúra. Kísérletében elválasztja az első olvasás horizontját: az esztétikai érzékelés időszakát a második horizonttól, a retrospektív értelmezés időszakától. Amit az olvasó az esztétikai észlelés progresszív horizontjában befogadott, az értelmezés retrospektív horizontjában tematizálhatóvá válik. Ehhez járul a harmadik, a történeti jellegű, mely a várakozás horizontját vetíti elének. Jauss a mai olvasó fikciójából indul ki, (az olvasásszociológus a valódi olvasói reakciók közös és eltérő pontjait elemzi), aki átlagos műveltséggel rendelkezik, elég intelligens ahhoz, hogy elgondolkozzon azon, amit olvas, és hogy e csodálkozást kérdésként fogalmazza meg. E kérdés-válasz viszony révén határozható meg, hogy milyen szerepet játszanak a szövegelemek a befogadási folyamat megvalósulása szempontjából⁴. Az olvasó részvételét kiváltó szöveg minősége, a hívó struktúrák, az identifikációt kínáló jelek, a jelentéshézagok *Wolfgang Iser* esztétikai hatás-elméleti kategóriái⁵. A befogadás folyamatában ezek a jelentésalkotás elemeiként realizálódnak. Egy olyan felkínált jelentésről, javasolt értelmezésről beszél Jauss, mely csak egy jelentést konkretizálhat a sok jelentéslehetőség közül. Ha elfogadjuk, hogy a szöveg jelentéslehetőségek folytonos keletkezése, akkor az olvasó aktív szerepe, kulturális hagyományai, előzetes esztétikai tapasztalatai, a társadalmi és műveltségbeli rétegezethez szempontja miért lennének idegenek? *Habermas* érveléséből kölcsönözök, amikor röviden összefoglalom, hogy mi a hermeneutikai eljárás hozadéka a művelődés és olvasásszociológia számára. Az, hogy társadalmi aktualitáshoz jutott az interpretáció területe, a következőkben gazdag tudományos információkat le kell fordítani az életvilág nyelvére⁶. Nem kisebb programról van itt szó, mint a saját emberi életta-

paszlatat és a tudományos tapasztalat újbóli egybekapcsolási kísérletéről. Tehát a művészet társadalmi érvényességének és funkciójának differenciáltabb elemzési lehetőségeire nyit kaput Jauss elmélete.

Olvasás – jelentésalkotás – társadalmi praxis

Roland Barthes szerint minden szöveg a szövegek szövevényéből áll, a "lebegő és szabad intertextualitás nyílt játéka" az emberek és jelek harcában⁷. Az emberek és jelek harcát mi szociológusok az alkotói folyamatról a befogadás folyamatára is kiterjesztjük.

A kutatók közös irányba tartó erőfeszítése a mai civilizáció egyik középponti jelenségghalmazával, az esztétikai jelenséggel összefüggő szociológiai folyamatok megértésére irányul.

Józsa Péter és *Jacques Leenhardt* közös kutatásban derített fényt az olvasás folyamán lejátszódó mentális folyamatok társadalmi természetére. Kidolgozták az értékek tipológiájának és a regényolvasás módjainak meggyőző összefüggését. Elemzésük során bizonyítják, hogy az emberek értékserű álláspontjait három szint determinálja: valamely civilizáció globális kultúrája, a nemzeti kultúra és hagyományok, az osztály- és rétegtudat s az ezzel összefüggő társadalmi praxis. *Leenhardt* és *Józsa* olvasásszociológiai kutatásának értékei mellett, a közös munka örömről szóló vallomásaiknak is talán szerepe volt abban, hogy belefogtunk a finn-magyar összehasonlító regény befogadásvizsgálatba.

A befogadásvizsgálatra választott művek

A finn és magyar olvasók két olyan regény elolvasására vállalkoztak, melyek mindegyike a második világháborúban játszódik.

Balázs József *Magyarok* című regényében az idegenben napszamos munkára kényszerült szegény parasztok szükségességén és szűk horizontján keresztül érzékeljük a háborút. "Hősök" helyett kiszolgáltatott csoportot látunk. Nem értik, mi történik körülöttük, torokszorító információtlanságuk, tudatlanságuk.

Az összehasonlító regénybefogadási vizsgálatról

A finn *Veijo Meri*: *Manilakötél* c. regénye is letről, az adomázó, háborús történeteket mesélő, magukat és a többieket érthetetlen helyzetben találó kisemberek szemszögéből láttat.

Balázs idegen közegbe helyezi alakjait, hogy ez a kontraszt élesebben rajzolja ki viselkedésüket, szokásrendjüket, reflexeiket. Érzékelteti a társadalmi tudat hiányát, s a nemzettudat helyetti etnikai színezetű összetartozást, inkább jobban, mint kevésbé azonosulva hőseivel.

Meri látszólag mulatságos történeteinek mesélői a kisemberek. A XX. századi finn irodalom népábrázolási módját lehet nyomon követni⁹.

A két kisregény látszólag távol áll egymástól, noha mindkettő olyan helyzeteket ábrázol, amelyekben a fiktv szereplők a második világháború miatt találják magukat.

A *Manilakötél* Finnországban Meri első kisregényeként 1957-ben látott napvilágot a szerző 29 éves korában, Balázs Józsefnek szintén első regénye a *Magyarok*, ami 1975-ben jelent meg, a szerző ekkor 31 éves. Mindkét művet több nyelvre lefordították, s mindkettőből film is készült.

Meri 1928-ban született, apja hivatásos katonatiszt, így az író a háború élményében élt, de abban nem vett részt. Az élmény egyik feldolgozási kísérletének tekinthető a *Manilakötél*.

Balázs szabolcsi parasztcsaládban született 1944. március 19-én; ezen a napon vonultak be a németek Magyarországra. Tehát egyik mű sem a résztvevők tanúságtétele, hanem a következő generáció számvetése.

A háború közös nevezője mellett, mindkét mű hangsúlyos motívuma az utazás.

A magyar parasztok a Kraszna vidékéről, szülőfalujukból utaznak idegenbe, Németországba szegődnek mezőgazdasági munkára a háború alatt. E néhány fős csoport történelem alatti léte, kiszolgáltatottsága, élményei, szorongásai, idegenben végzett munkája, majd a hazautazás és a háborúba rukkoltatás kerül az olvasó látóterébe Balázs József szűkre állított optikáján keresztül.

Meri regényében a vonat az orosz frontról szabadságra viszi a katonákat, a háborúba rángatott, uniformisba bújtatott finn parasztokat. Az utazás a háborútól kap jelentést, mely adomáikon keresztül betolakodik közéjük.

Közép-Kelet-Európában és Észak-Európában

Mit jelent kispéchez tartozónak lenni és "rokontalan" nyelvek irodalmát művelni? Meglepő lehet, hogy éppen nyelvrokonainkat említve vetődik fel a kérdés. Igaz, hogy mindkét országban számon tartjuk azt, hogy a finnugor nyelvcsaládkhoz tartozunk, mégis mindkét irodalom jobban ismeri a nagy népek és saját tágabb régiója irodalmát.

Vessünk egy pillantást a kedvelt külföldi írók rangsorára (az említésszám csökkenő rendjében).

Külföldi írók rangsora az említésszám függvényében

Magyarország	(említés-szám)	Finnország	(említés-szám)
1. Hemingway, E.	29	1. Steinbeck, J.	23
Mann, Th.	29	2. Dosztojevszkij, F. M.	20
3. Dosztojevszkij, F. M.	26	3. Garcia-Marquez, G.	18
4. Merle, R.	25	4. Hemingway, E.	15
5. Tolsztoj, L.	21	McLean, A.	15
6. Garcia-Marquez, G.	17	Csehov, A. P.	15
7. Malamud, B.	14	7. Irving, J.	13
Solohov, M.	14	8. Hesse, H.	12
9. Updike, J.	13	9. Christie, A.	11
10. Böll, H.	12	10. Vonnegut, K.	10

A magyar olvasók kedvelt külföldi írói rangsorának élén *Ernest Hemingway* áll, az az "elsővonalbeli" XX. századi realista, akinek több művét kiadták az elmúlt évtizedekben Magyarországon, s akinek közismert a ragaszkodása az epikai hitelhez. Tömör rövidmondatos, kihagyáson és elhallgatáson alapuló szövegszerkezetei feszültségteremtő erejükkel hatnak az olvasóra. Balázs Józsefet – akinek *Magyarok* című regényét hatásvizsgálatunkba vontuk – a "móriczi próza" folytatójaként szokás emlegetni, pedig a "hemingway-i" szövegszerkesztési logika lakonikus, staccatókkal nyomatékosított dialógus-részletei is erősen hatottak rá.

A finn rangsor első "helyezettje": Steinbeck, műveinek visszatérő vonása a földdel közösségben élők világa utáni nosztalgia.

Minden közösen említett névnek jelentősége van, mert kétségkívül olyan élménykészséget mozgósítanak, mely az olvasói csoportokban, mindkét nemzet olvasóiban közös gyökerű. A kedvelt külföldi szerzők rangsora túlmutat a provinciális véletlenségeken, a helyi feltételeken. *García Marquez* mágikus realizmusa a tengeren túlról, Hemingway amerikai élményekkel teltőde többnyire Nyugat-Európából, a szláv-orosz mitológiából táplálkozó *Dosztojevszkij* és a XX. századvégi hangulatokat előrevetítő *Csehov* keletről üzennek Észak-Európa és Közép-Kelet-Európa érintkezését segítve. Akaratlanul, de mégis előkészítik az utat a finn és a magyar olvasók "közös" élményéhez.

Közép-Kelet-Európáról beszélnünk kell akkor is, ha a nemzeti kultúrák közötti különbségek nagyobbak, mint a hasonlóságok. Civilizációs kapcsolataink mégis a középkorban erednek. *Danilo Kijš* e problémát szenvedélyesen körüljárva említi, hogy a magyar, szerb, lengyel, cseh, horvát és román szentek legendái hasonlóak, de a kölcsönhatások az epikus költészetben is fellelhetők, azután a közös feudális ideológia nemzeti mítoszokká ágazik¹¹.

Nemzetről gondolkodni nehéz, kívülről nem is lehet, hiszen ez az idegen megértésére törekvést jelent. Ha a nemzetről gondolkodunk, egyben magunkat akarjuk érteni, ahogy magunkból értjük meg a nemzetet, ezt az egyetemesség alatti, s konkrét közösségek feletti képződményt. E régióban a nemzeti érzések és gondolatok gyakran fogalmazódnak meg tagadás kíséretében, ha tehát a nemzet valamely másikkal szemben állítja magát.

A középeurópai kultúra egy Európa iránti nosztalgiaként is megfogalmazható, "a legitimitás és identitás keresése egy "virtuális Európa" keretében, amelyben Mitteleuropa nevének sem az ázsiai sztyeppe, sem a bécsi szecesszió nem adna melléköngét..."¹².

Milan Kundera, a Párizsban alkotó cseh író jegyzi meg találoán, hogy e térség földrajzi szempontból középütt van, kulturális szempontból Nyugaton, politikailag azonban Keleten. Az európai kulturális családfára történő hivatkozás igénye észak-európaiakban és közép-európaiakban egyaránt munkál feltételezéseim szerint akkor is, ha az ősi pentaton formát őrző ázsiai eredetű magyar zene más rokonságot idéz, más közös törzsre fűz.

Ha a közép-európai sorsközösség gondolata pillanatnyilag vitatható is, a kultúra közössége kevésbé.

"A lengyel *Kusnewitzet* (1904) vagy a magyar *Eszterházy Pétert* (1950) olvasván miért ismerem fel bennük, a kifejezőmódjukban ahhoz a bizonyos "közép-európai" költészethez való tartozásukat, miért érzem őket közel magamhoz?

És mi az a hang, miféle vibráció az, ami egy művet a költészet mágnesterébe állít? Ez mindennek felett a kultúra immanens jelenléte, allúziók, reminiscenciák és a teljes európai örökségből vett idézetek képében, a mű tudatossága, ami nem ront a spontaneitáson, egyensúlyozás az irónikus pátosz és a lírai távolságtartás között."¹³

Vajon finn író hasonlóan élheti meg a skandináv irodalomhoz tartozást?

Nem kockázatmentes Közép-Kelet-Európáról egységes geopolitikai jelenségeként beszélni, mint ez az eddigiekből is kitetszik, kulturális összetartozásunk viszont átütő erejű.

Osztrom *Bojtár Endre* nézetét, miszerint a kelet-európai irodalmak sajátossága élet és művészet szétválaszthatatlan egysége. A kelet-európai irodalmat elemezve megállapítja, hogy: "csak egyetlen olyan példát produkáltak, melyben mindegy összesűrűsödött a kelet-európai élet értelme, összes lehetősége, s ilyen formában ösztönzővé, mintává vált, olyan sorstípusá, örök emberi magatartásmodellé, mint Odüsszeusz, Don Juan vagy Faust. Svejkről van szó. Igen, ezt adtuk a világnak, a svejkséget, a túlélés művészetét, a Történelem ábrázását... Jól értsük meg, az egyetlen kelet-európai típus, mely általános érvényűvé vált, Szejk, a mi kelet-európai Odüsszeuszban

usznak, aki önmagából és mindenki másból bohócot csinál...¹⁴ (kiem.: L.J.)

Meri "hősei" is bohócot csinálnak önmagukból és másokból. Vajon a Svejkre ismerés profán öröme és az abszurd szituációk élvezete mellett Meri elbeszélésmódja nem kelti-e a tradicionális prózára inkább rezonáló olvasók egy részében azt az érzést, hogy belőle is bohócot csinálnak, s ha igen, hogyan dolgozza fel ezt az élményt.

Miért és hogyan tudta Meri alapélményeit mozgósítani Hašek műve? E kérdésre egy vele készült interjú részlete világít rá.

"- Milyen mértékben volt Hašek Svejkje az Ön hőségnek, aki hasonlít hozzá, a keresztapja?

– *Hősömnék, Joosenak egy valódi példaképe van... és ez Svejktől erősen különbözik. Joose majdnem semmit nem beszél és gondolatait sem ismerjük... Ha Joose nem is Svejk, azt lehet hinni, hogy én, mint szerző vagyok Svejk, hiszen a könyvben az elejétől végig én beszélek... Hašek Svejkje a finn nemzeti irodalom egy része. Finn kiadója a 30-as évek Finnországában börtönbüntetést kapott. 1944 után Svejket a rádióban több hónapon át közvetítették. A 10 részes televíziós film forgatókönyvét pedig én készítettem.*¹⁵

Az irodalom funkciója viszont eltérő lehetett a finn és magyar nép identitás-tudatának alakulásában. Az irodalom nemzet-tudatban betöltött "őr-szellem" szerepe mintha hangsúlyosabb lenne nálunk.

Finnországban számos háborús regény jelent meg, *Paavo Rintala, Alpo Ruuts, Pentti Haanpää* regényeire és talán a legismertebbre: *Vainö Linna*: Az ismeretlen katona című művére gondolok, melynek nemzetközi fogadtatását Yrjö Varpio vizsgálta.

Az apák tanúságtétele mellé a fiúk is letették a voksot, mint Veijo Meri. A "Paasikivi – Kekkonen" vonal, az 1948-ban a Szovjetunióval megkötött együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés mintha azt nyugtázná, hogy a második világháborúban szerzett tanulságokat sikerült levonni. Ebben a légkörben a nemzeti múlt elemezhetővé válik, a műalkotások szerepet kaphattak a terápiás folyamatban.

"Nagy háborús" regényünkkel még ma is adós irodalmunk, talán ez is magyarázza, hogy miért robbant be Balázs József "Magyarok" c.művével a hetvenes évek magyar irodalmá-

ba.¹⁶ Nálunk az olvasói érdeklődés még nem elégülhetett ki. Nemcsak a művészeti alkotások nem lehettek a háborús traumákat követő "terápia" segítői, hanem, ha jól megfontoljuk, a magyarság problémáival, a nemzeti identitás kérdéseivel foglalkozó tanulmányok, írások is az utóbbi 10 évben születtek, illetve nemrégiben váltak hozzáférhetővé a szélesebb olvasóközönség számára.¹⁷

Az analízisnek, az elfojtások felismerésének, feloldásának a kezdetén vagyunk. A háború okozta törés s ennek nyomán keletkező társadalmi-pszichikai folyamatok földolgozása eltérő módon történt a két nemzet tudatában, s ennek a regények értelmezésében olyan szerep jut, melyet nem hagyhatunk figyelmen kívül összehasonlító regénybefogadási vizsgálatunkban.

A "Magyarok"-ban hangsúlyosabb a nemzet-tudat, pontosabban annak egy csoportra vonatkozó "mi tudat" vetülete. *Kiss Gy. Csaba* a művekről készült transzgresszív elemzésében emlékeztet minket, hogy 1912-ben *Móricz Zsigmond* ugyanilyen címmel adott ki novelláskötetet, és felhívja figyelmünket arra, hogy a magyar nyelvben ismeretes a magyar szó, mint főnév, paraszt jelentésben is.¹⁸

Meri regénye is felvázol egyfajta nemzeti karaktert az ábrázolt paraszt-mentalitáson keresztül, de ez nem olyan hangsúlyozott, mint Balázs regényében.

A finn önirónia segít az elszenvedett élmények, a háború esztelenségének földolgozásában. Mi pedig nehezen oldjuk fel azt az ellentmondást, hogy abban a történelmi keretben szenvedtünk sokat, melynek fenntartásához hatékonyan járult hozzá vezetőrétegünk. Míg nyugaton az állam válságán egy magasabb "société civile" kerekedett felül, az abszolutizmus keleti parabolájában az állam "civilizálta" alattvalóit.¹⁹ Ahogyan az állam és társadalom szétválása nem ment végbe, úgy vállalt a nemzeti politikai közösség helyett és nevében szerepet az irodalom. Talán ebből is adódik, hogy élet és művészet határai szétválaszthatatlanok a kelet-európai irodalomban.

A műalkotás egyrészt társadalmi tény, másrészt a valósághoz képest zárt, autonóm. Mint-hogy kettős jellegű, a valóságra is vonatkozik, a történelem olvashatóságának is eszköze, zárt, autonóm jellege miatt viszont esztétikai tárgyként kezelendő.

A művek poétikája

Most tehát az élménynek erről a másik pólusáról, az elbeszélésről, az epikai megformáltság problémájáról, a modellálás módjáról szólok, arról, ami a két művet elválasztja egymástól. Az epikai valóságfelfogás két egymástól eltérő esetéről van szó.

Meri regénye a próza korszerűsítésére tett merész kísérlet. A regény közelebbi hagyományával oppozícióban távolabbi diskurzusokat ismét, az Ezeregyéjszakát, Dekameront, a Canterbury meséket, de a példabeszéd jelleg helyenként a Bibliára is emlékeztet. *Leena Kirstinā* elemzésében hangsúlyozza, hogy a "főhős" neve Joose, azaz Joseppi, a héber József név finn alakja, amely "isten adomány" jelent, vagyis a név a keresztény diskurzusra utal, igaz, ironikus törésben.²⁰

Az anekdoták, adomák többszólamúvá bontják a mesét, nézőpontváltásokat eredményeznek. Meri él a narráció többszörös "helyváltoztatásával", valamint a keretmegoldással. Az elbeszélői nézőpont, a point of view állandó elmozgatása, a gyakori megszakítások a nyelvi frisséségen, fölfrissülésen kívül tempóváltásokat hoznak létre, oppozíció és konszenzus feszültségét indukálják. A valószínűség-elv, a feltételezések érvényesülnek inkább, a kauzalitás elve nem vezérli a struktúrát. Az alaptéma is egy variáns a többi variáns között, minden esemény, élmény többféleképpen íródik le, mesélődik el. Joose nem igazi főhős, nem ismerhetjük meg, inkább katalizátorként funkcionál, segíti az adomák, a háborús történetek áradását, a körülötte levő alakok reakcióit, véleményét, azaz magát az elbeszélést váltja ki.

Egyfajta "humán relativitáselmélet" jegyében fogant mű ez, a bolondság és bölcsesség próbája, mint *Lassi Nummi* megállapítását idézi fel Leena Kirstinā már említett tanulmányában.

"Ha jól meggondolom, talán egy ember sincs, akinek egészen rendben van a feje. Bolondnak azokat nevezik, akik maguk nem tudják, hogy bolondok. Értelmesnek azokat, akik bolondok, de maguk is tudják. A bolondnak felesleges bármit is beszélni, de még feleslegesebb az értelmesnek. A bolond mindenkit értelmesnek tart, az értelmes pedig mindenkit bolondnak. Bolond számára

értelmesnek, értelmes számára bolondnak lenni egyformán haszontalan. Jobb, ha mind-egyiket meghagyjuk ahogy van, az értelmeseket is, meg a bolondokat is – dűnnyögte még el valaki tárgyilagosan." (78.p.)

Egy másik variáns a regény 85. lapjáról:

"A távírász úgy megrémült, hogy majd megállt a szívverése. Nem tudta, hogy épeszűvel, vagy örülltel van-e dolga, oda kell-e mennie, hogy felemelje, vagy ellökje, ha esetleg még egyszer lábára áll."

Variációra, hipotetikus elemek elegyítésére, alternativitásra épülő észjárás ez, mely az abszurd felé visz.

"A háború sem különösebb, mint a többi emberi munka. Azt mondják, hogy sohasem tökéletes. Valóban ez a látszat. De ha az ember nagyon ügyes, kifog még a halálon is. Még aknára sem lép! Erősen hinnie kell, hogy nincs kiszabva számára a halál a háborúban, és olyan pokolian kell sűrögni-forogni, hogy rá se érjen a meghalásra." (69-70.p.)

Örkény István – a groteszk magyar mestere – azt mondaná, hogy itt a "valószínűtlenség valószínűsítéséről" van szó, a "leejtett tárgy nem leesik hanem föl"²¹, azaz kifordult világot érzékeltet, ennek a világérzékelési módnak az abszurd, a groteszk felel meg leginkább.

Meri "szövegösszetartó ereje" a kötél, amely mint tudjuk, darabokra esik szét.

Balázs "szövegösszetartó ereje" a csoportkohézió, a mi-tudat. A móríci realizmus gyökereihez nyúl vissza, meglehet, hogy címválasztása sem független vonzódásától.

Elágazásoktól mentes, egyívú a cselekménymenet. Itt a narrátor mindent lát, azonban mégsem mondható, hogy "felülről" ábrázol. Szándékosan szűkre állítja optikáját, s néha olyan fukaron bánik az információkkal, mint amilyen szófukarok, introvertáltak parasztjai. A tárgyaúl választott világot alig stilizálja. Kondor Ábris halál-víziójának leírása a szürrealitás irányába lendíti ki az elbeszélést, de az amplitúdó csak akkor, hogy nem feszíti szét a realisztikus hangvételt. A magyarokat idegenbe utaztatja egy ritkás levegőjű "laboratóriumi szituációba", mely módot ad arra, hogy a csoport egy-egy tagja éles megvilágításba kerüljön.

" – A munka ugyanaz, ami itt. Vetünk, kapálunk és betakarítjuk a termést. Ekkor lehet a legtöbbet keresni. A betakarításnál. – Ezt értem – mondja Fábíán András. – De milyen messze van az az ország? Hány kilométer?

– Vonattal megyünk. Legalább kétnapig. De ahogy a jegyző mondta, még három napig is mehetünk.

Gáspár Dániel látta, hogy Fábíán András gondolkodni kezd, azért még megtoldotta.

– Nagy vizek vannak arra. Ott a tenger. Mondta a jegyző a városok nevét is, meg a helyet, ahová megyünk, de már nem emlékezem.

– Jó, ha tudja az ember, hová megy – mondta Fábíán András." (15.p.)

A szerző nem magyaráz. A magyarokat kollektívumként ábrázolja, innen az értelmezési átűnés, melyet a cím is felerősít, miszerint az egész magyarság sorsproblémájáról van szó. Megújítja a mórízi prózát, az információ-visszatartás eszközével él, mely az olvasók egy részében pszichikai feszültséget indukál. Szaggatott, homályos, balladisztikus.

" – Ott ül a sarokban, azt hinné az ember, hogy alszik, de nem. Az nem alszik, az egy igazi halott – mondja újra és újra Tar Elek.

– Mit beszélsz Te, mit beszéltek?... Halott van a bódében? Jaj Istenem! Minket is megölnék! Idepusztulunk az idegenségbe. Minek hoztál ide, én jó istenem, minek hoztál ide...

– Kis Daniné sírni kezdett.

Fábíáné átölelte és csitítani kezdte.

Mintha valamilyen berendezés erősítette volna fel az eső hangját. A bódé teteje, mint egy óriási dob, adta vissza a szakadó eső ritmusát a háborgó tengerparton.

A szél is felerősödött, s a fabódé falára hordta a vizet.

– Így még nem áztam meg, amióta élek – mondta Fábíán András. A háborgó tenger hol elsötétült, hol kivilágosodott. Valahonnan a víz mélyéről hangokat hoztak a hullámok. Csattogó, kíméletlen hangokat." (116.p.)

Nem tudjuk, hol tartózkodnak a magyarok, a tenger és Párizs nincsenek messze innen, de ez nem elég téri eligazodásunkhoz. E nyitvahagyott helynév lehet aktivizáló hiátus Ingarden szavaival élve, de esetleg a realizmushoz szokott olvasót ugyanúgy irritálhatja, mint a cselekmény logikájá-

nak hiánya, vagy a groteszk látásmód a Manila-kötélben.

Finnországban Meri élvonal-beli író a hatvanas évektől, Balázs József prózája értékei és hirtelen berobbanása ellenére sem kap előkelő helyezést a magyar irodalmi köztudatban.

Vizsgálatunkban választ kapunk arra, hogy mely olvasói rétegeket vonz vagy taszít egyik vagy másik epikai látásmód, világérzékelés.

Kérdés, hogy a többé-kevésbé idegen történelmi-társadalmi helyzet mint "bizonytalansági övezet" mennyire lábalható át, nem okoz-e fennakadást abban, hogy a finn olvasók jól értsék Balázs regényét.

Meri regényének szokatlan szerkezete és a nem tradicionális elbeszélésmód milyen akadályt jelent?

Ismét Örkény szavait idézem:

"Tudom én... hogy százézekre ugrottak fel a klasszikusok példányszámai, és Tolsztoj, Stendhal, Balzac közkinccs. De mi ez? Csupa tizenkilencedik század. Lehet, hogy tízmillió ember egy új évszázadban lefeküdjön aludni?"²²

A hetvenes években a magyar próza is jelentősen elmozdult, Balassa Péter meglátása szerint hetvenes évek témája: az elbeszélés módja.²³

"Nem véletlen, hogy a hetvenes évek írói, a régi értelemben vett fabulát illetően erősen redukálnak; a kevésre, a "kicsire" törekszenek. Ugyanakkor ez a variációra és alternatívításra épülő észjárás pusztá megformálásával opponálja az alternatívák kizárását "megnyugtató módon" szimuláló köznapi észjárást. A hetvenes évek prózájának variatív észjárása kísértetiesen, ám tökéletesen más helyzetben és módon idézi föl a múlt századi próza hallucinatív karakterét; itt a hátat fordítva rámutatás kényszere az ottani feledtetés félálomhelyzetű elbeszélésmódjának köszön vissza."²⁴

A hetvenes években a magyar irodalom elmozdult a humoros, az ironikus hangnem, az abszurd világlátás irányába is. Esterházy, Bereményi, Tandori, Csaplár és Örkény műveit sorolnám ide. Hatásuk visszfénye kiderül a vizsgálat tükrében, megmutatkozik, hogy Meri regényének szokatlan szerkezete és a nem tradicionális elbeszélésmód milyen akadályt jelent a befogadás-

ban. Balázs erősebben történelemhez kapcsolódó tematikája nem jelent-e vízválást a magyar történelmet kevésbé ismerő finn olvasók számára. A nemzetközi összehasonlító kutatás szakadatlan közdelem kollektív memóriánkért és törekvés az idegen megértésére.

Irodalom

- GADAMER, H.G.: Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata. Budapest, 1984. Gondolat, 441 p.
- i.m. 233. p.
- JAUSS, H.R.: Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft. (Irodalomtörténet, mint az irodalomtudomány provokációja.) Frankfurt/Main, 1970. Suhrkamp, 250 p.
- JAUSS, H.R.: Le texte poétique et le changement d'horizon de la lecture. (A költői szöveg és az olvasás horizont-váltása.) In: Problèmes actuels de la lecture. Paris, 1982. Ed. Clancier Guenod, pp. 95-107.
- ISER, W.: Der Akt des Lesens. (Az olvasási tevékenység.) München, 1976. W. Fink Verlag, pp. 8-143.
- HABERMAS, J.: Zur Logik der Socialwissenschaften. (A társadalomtudományok logikájához.) Suhrkamp 1970.
- BARTHES, R.: Analyse textuelle d'un conte d'Edgar Poe. (Edgar Poe elbeszélésének szövegelemzése.) In: Sémiotique narrative et textuelle. Paris, 1973. Ed. Cl. Chabrol, pp. 29-54.
- JÓZSA P. – LENNHARDT, J.: Két főváros – két regény – két értékvilág. (Olvasásszociológiai kísérlet.) Budapest, 1981. Gondolat.
- LAITINEN, Kai: A finn irodalom története. Budapest, 1981. 464 p.
- SZÚCS Jenő érvelését fogadom el, tehát arról a régióról beszélek, mely a nyugatias modellekhez, normákhoz igazodott ugyan, de a struktúra számos módosulásiával. A "kétirányú expanzió" közé eső rész ez, nemcsak mert nem volt hova kitörnie, de mert gyengébb gazdasági szerkezetű és infrastruktúrájú része a "világ-gazdaságnak" már a középkor óta. Itt utalnék az újkori magyar történelem "tragikus antinómiájára", a nemzeti önállóság és a társadalmi haladás keresztbeakadó tengelyeire.
- Id.: SZÚCS Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról. = Történelmi Szemle. 1981/3. 313-359.p.
- KIŠ, Danilo: Variációk közép-európai témákra. = Jelenkor. 1989. január. 33-42.p.
- i.m. 34.p.
- i.m. 41.p.
- BOJTÁR Endre: Egy kelet-européer az irodalomelméletben. Budapest, 1983. Szépirodalmi K., 217-218.p.
- SAUTER, J.H.: Interjú Veijo Merivel. = Weimarer Beiträge. 1979. No. 11.
- Nem feledkezünk meg *Cseres Tiborról*, *Sánta Ferencről*, *Örkény Istvánról* és *Simonffy Andrásról*, akiknek művei kétségkívül hozzájárulnak a tisztázódási folyamathoz, de nem közelről, nem belülről mutatják a háborút.
- Elsősorban a "Helyünk Európában" című tanulmány- és cikkgyűjteményre gondolok, mely a XX. századi magyarországi nézeteket és koncepciókat mutatja be, de *Bibó István*, *Kosáry Domokos*, *Juhász Gyula*, *Szabó Miklós* és *Szűcs Jenő* történelmi munkáit is említem, valamint *Csepeli György* nemzeti identitást és attitűdöket vizsgáló kutatását is idesorolom.
- KISS Gy. Csaba: A közösségi identitás értékei. Kéziratban. OSZK KMK.
- SZÚCS Jenő id. művében ld. részletesen.
- KIRSTINÄ, Leena: Ki ismeri V.J. Keppilä-t? [Kéziratban]. 1987. OSZK KMK.
- ÖRKÉNY István: Párbeszéd a groteszkről. Budapest, 1986. Szépirodalmi K. 381.p.
- ÖRKÉNY István: Párbeszéd a groteszkről. 368.p.
- BALASSA Péter: A színeváltozás. Esszék. Budapest, Szépirodalmi K. 221.p.
- i.m. 227.p.